

ДЖЕРЕЛЬНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЖІНОЧИЙ ВИМІР ORAL HISTORY

Каліщук О. М.

ВСТУП

Вивчення досвіду Першої¹ та Другої світової війни, конфліктів ХХ ст., функціонування тоталітарних режимів², діяльності національно-визвольних рухів³, загалом історії ХХ ст.⁴ дає підставу з певністю твердити про особливості та відмінності жіночого досвіду, зміну соціальних ролей в умовах соціальних катаклізмів. Російсько-українська війна досить швидко рівно ж поставила на порядок денний її гендерні аспекти⁵.

---

¹ Байдак М. С. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914 – 1918 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07. 00. 01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 22 с.; Гук М. Жінки України в Першій світовій війні у сучасних вітчизняних дисертаційних дослідженнях. *Часопис української історії*. 2019. № 39. С. 104 – 113; Павлишин О. Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни. “Бабська революція” 1918 р. у Східній Галичині. *Україна модерна. Перша світова: українська перспектива*. 2016. № 23. С. 152 – 170.

² Кісь О. Жіночий досвід ГУЛАГу: стан досліджень та джерельні ресурси в українському контексті. *Український історичний журнал*. 2016. № 3. С. 125 – 138.

³ Антонова Т. Жінка та її “мирні”, “напівмирні” й “воєнні” ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Вип. 9. С. 138 – 146; Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на західноукраїнських землях у 1940 – 50-х роках. *Схід / Захід: історико-культурологічний збірник*. Харків, 2009. Вип. 13 – 14: Історична пам’ять тоталітаризму: досвід Центрально-Східної Європи. С. 101 – 125; Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночності: жіночий досвід у національному підпіллі 1940 – 1950-х років. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 48. С. 61 – 78; Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН (б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studioti historica*. 2014. Ч. 4. С. 77 – 83; Трофимович Л. В. З історії участі жінок в українському підпільно-повстанському русі (середина 1940 – початок 1950-х років). *Військово-науковий вісник*. 2022. № 38. С. 131 – 148.

⁴ Надзвичайні долі звичайних жінок. Усна історія ХХ століття / гол. упорядник Іроїди Винницької [бібліотека “Україна Модерної”, серія “Щоденники, спогади, інтерв’ю, число 1]. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. 836 с.

⁵ Війна без правил: гендернообумовлене насильство, пов’язане зі збройним конфліктом на сході України / авт. кол.: А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич, М. Крона, О. Лазоренко, Хельгі Немо; Громадська організація “Східноукраїнський центр Громадських ініціатив”. Київ, 2017. 216 с.; Василенко Н. Гендерні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах*

1. Теоретико-методичні засади

Часто буває так, що альтернативних усним історіям джерел немає, особливо коли йдеться про певний історичний феномен чи певні соціальні групи, котрі не залишають по собі документів. Інтерв'ю дають можливість отримати іншу / альтернативну офіційній картинку подій чи явищ, показати, як історичні події люди сприйняли, запам'ятали та як конструюють про них свою оповідь. Нагадаємо думку Юлії Скубицької, висловлену в одному з текстів, щодо важливості фіксування усних свідчень для спільного проживання травми: “привносить в суспільство високий рівень ієрархізації, яка знижує солідарність і сприяє тому, що накопичена агресія починає виливатися на тих, хто Війна поруч, а не на призвідників трагедії. Усна історія є одним із інструментів, який допомагає уникнути слухати до досвіду тих, хто поряд, але має відмінний досвід війни. Післявоєнне відновлення – це значною мірою загоєння ран, проживання горя втрат. Усна історія унаочнює спільність і ран, і горя, попри можливу різницю досвідів...”⁶.

євроінтеграції : збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 203 – 207; Грабовська І. Жіноче “обличчя” війни України проти російського агресора. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 29 – 34; Грицок В. Військова служба жінок крізь призму гендерної політики. Старожитності Лукомор'я. 2022. № 3 (12). С. 83 – 88; Калагін Ю., Шанідзе О. Гендерний аналіз соціальних практик українських біженців 2022 року. *Грані*. 2023. Т. 26. № 3. С. 62 – 68; Малярчук Н. Т. Внутрішньо переміщені особи в Україні: гендерний вимір. *International scientific conference “Scholarly disputes in philosophy, sociology political science, and history amidst, globalization and digitalization: conference proceedings* (December 28 – 29, 2021. Venice, Italy). Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2021. P. 140 – 144; Орлова Т. В. Гендерні аспекти російської агресії проти України. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 1 (3). С. 158 – 165; Синявська О. Ю., Тимченко Н. С., Тимошенко Л. В. Щодо захисту прав жінок військовослужбовиць в умовах російсько-української війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 38. С. 109 – 115; Сягіна В. Ярошенко В. Роль жінки під час російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 345 – 347; Тінін Д. Г. Деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. *Серія Право*. Вип. 80: ч. 2. С. 432 – 437; Храбан Т. Є., Самойленко К. О. Висвітлення образів військовослужбовиць в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2 (85). С. 145 – 167.

⁶ Холявка А. Джерела майбутнього: “Архів війни” та мистецька інтерпретація. URL: <https://docudays.ua/2023/news/oglyad-programi/dzherela-maybutnogo-arkhiv-viyni-ta-mistecka-interpretaciya/>

Оксана Кісь звернула увагу на нові виклики перед українськими дослідниками щодо документування та осмислення спогадів і свідчень про пережите, які поставили перед ними Революція Гідності, російсько-українська війна⁷.

В осмисленні російсько-української війни усна історія набуває вагомого значення, бо надає можливість зафіксувати й зберегти для нащадків її героїку й жахіття. Усноісторичні дослідження російсько-української війни постали не на порожньому місці. В Україні перші наукові форуми, на яких було заявлено про існування Oral history як напряму соціально-гуманітарних досліджень й окреслено перспективи його розвитку, відбулися не раніше 1994 р., а про інституціоналізацію цієї методики наукових досліджень можна говорити лишень від 2006 р. зі створенням Української асоціації усної історії⁸. Серед розробників методології варто назвати таких вітчизняних вчених як Гелінада Грінченко, Юрій Бураков та Олексій Сухий⁹, Тетяна Величко, Наталія Гончарова, Оксана Кісь¹⁰, Н. Павловська¹¹, Тетяна Пастушенко¹², Світлана Проскурова¹³ та ін.

Варто вказати на наявність уже напрацьованих щодо висвітлення через усну історію подій російсько-української війни. Адже свідчення очевидців на переконання А. Кілар стають одним із найважливіших джерел для розуміння сучасних подій¹⁴. Вкажемо на розробку

---

⁷ Кісь О. Усна історія: концептуальні засади. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2015. Вип. 2. Ч. 3. С. 220.

⁸ Пастушенко Т. До створення Української асоціації усної історії. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 233.

⁹ Бураков Ю. В., Сухий О. М. Сучасна російсько-українська війна у спогадах учасників – курсантів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. *Військо-науковий вісник*. 2018. Вип. 2. С. 192 – 202.

¹⁰ Кісь О. Гендерні аспекти практики усноісторичних досліджень: особливості жіночого досвіду, пам'яті і нарації. *Суспільні злами і поворотні моменти: макрподії крізь призму автобіографічної розповіді* : матеріали Міжнар. наук. конф. ([м. Львів] 25 – 26 вересня 2014 р.) / упоряд.: О. Р. Кісь, Г. Г. Грінченко, Т. Пастушенко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2014. С. 11 – 41.

¹¹ Павловська Н. До питання про методику збирання усних свідчень учасників періоду нацистської окупації території України в роки Другої світової війни. *Архіви України*. 2005. № 1/3. С. 470 – 473.

¹² Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17 – 28. С. 10 – 15.

¹³ Проскурова С. Усна історія Другої світової війни (за матеріалами етнографічних соціально-педагогічних практик студентів факультету історії та права КДПУ імені В. Винниченка 2008 – 2013). *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Вип. 22. С. 17 – 31.

¹⁴ Кілар А. Ю. Методика усної історії: теорія та практика (на прикладі інтерв'ю з учасниками російсько-української війни). *Усна історія: теорія, метод,*

методології усної історичної досліджень новітньої історії України (Майдану та російсько-української війни) Світланою Годжал і Наталією Матвійчук¹⁵, Юрієм Офіцинським і В. Пилипчук¹⁶, Анною Прохоровою¹⁷, Ксенією Сізовою¹⁸.

Початок російсько-української війни, а особливо широкомасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р., усної історичної пошукування активізували, з'явилися численні записи та дослідницькі проекти, пов'язані із фіксацією досвіду окупації українських земель російськими військами¹⁹. Використання усної історії для дослідження сучасних подій є більше, ніж виправданим. Адже усні свідчення є надефективним саме у випадку людей, які пережили важкі потрясіння, коли відбуваються радикальні зміни у суспільному / соціальному / культурному / особистому житті.

Нині ми маємо цілу низку вітчизняних і зарубіжних проєктів із підготовки фахівців й збору свідчень. В Українському інституті національної пам'яті був створений Архів усної історії, що розпочинався з фіксації подій на Майдані та переріс у кілька видань із серії “Усна історія російсько-української війни”²⁰. Кафедра історії НАУКМА

джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 24 – 26 жовтня 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 100 – 104.

¹⁵ Годжал С., Матвійчук Н. Усної історичної свідчення та спомини як джерело за вивчення російсько-української війни: методологічні та правові засади. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 104 – 113.

¹⁶ Офіцинський Ю., Пилипчук А. Війна на Донбасі 2014 року: спроба усної історичної досліджень. *Тисячоліття – Millennia*. 2015. № 2. С. 158 – 162.

¹⁷ Прохорова А. А. Методологічні особливості дослідження особистих свідчень учасників майдану 2013 – 2014 років методом напівструктурованого інтерв'ю. *Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки*. 2017. Вип. 196. С. 32 – 37; Прохорова А. А. Застосування методології усної історії в якісницьких соціологічних дослідженнях. *Габітус*. 2019. Вип. 9. С. 26 – 32.

¹⁸ Сізова К. Л., Алексеєнко Н. М. Створення книги спогадів учасників АТО: від задуму до готового видання. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Ч. 2 (115). С. 17 – 22.

¹⁹ “... це війна, це вбивання цивільних, мирних...”: Мешканці передмістя Чернігова про особливості воєнного повсякдення під час російського наступу та життя в окупації (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) / запис і публікація А. Панкової, О. Боряк. *Український історичний журнал*. 2022. № 6. С. 30 – 47; “Росіяни у дворі стоять, так умовляю, щоб у полон здались”: розповідь очевидця про окупацію с. Полуботки на Чернігівщині (24 лютого – 2 квітня 2022 р.) / Інтерв'ю записав і підготував до друку О. Шевчук. *Український історичний журнал*. 2023. № 2. С. 49 – 59; Воробей О. “Запам'ятай: ні росіяни, ні білоруси нерукопожатні”: свідчення про окупацію с. Юр'ївка на Чернігівщині. *Український історичний журнал*. 2023. № 3. С. 30 – 47.

²⁰ Усна історія російсько-української війни (2014 – 2015 роки) / ред. кол. серії: В. Мороко, Р. Молдавський, С. Білвіненко, О. Штейнля, В. Лінніков, М. Волобуєв,

спільно із Канадським інститутом українських студій Університету Альберти провели круглий стіл “Усна історія та виклики війни”. Серед міжнародних проєктів назвемо Літній інститут з досліджень на основі інтерв’ю та усної історії “Свідчення війни в Україні”, організований Альбертським університетом, Української асоціацією усної історії та іншими організаціями. Польський державний Інститут Пілецького у Варшаві досліджує наслідки тоталітарних режимів. На початку повномасштабного вторгнення створили Центр документування російських злочинів в Україні ім. Рафала Лемкіна. Перші результати їхньої роботи – зібрано близько 1 500 свідчень українців. “Це величезна база даних, де зафіксовані спогади очевидців, що дали згоду поділитись тим, що запам’ятали” – за свідченням Катерини Сухомлинової, депутатки Маріупольської міської ради. Для збору усноісторичних свідчень виникають різноманітні громадські ініціативи. Наприклад, фонд Лени Гроховської ініціював літературний конкурс для українських біженців у Польщі “24 лютого – моє життя до і після”, метою якого було задокументувати трагічні спогади про події, які спіткали українців внаслідок повномасштабної російської агресії проти України, а також

М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет, Запорізька обласна державна адміністрація. Вип. 1. Київ : К.І.С., 2015. 176 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 роки) / ред. кол. серії: Г. Васильчук, В. Мороко, Р. Молдавський, С. Білівненко, О. Штейнле, В. Лініков, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет, Запорізька обласна державна адміністрація, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Вип. 2. Київ, 2016. 464 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 роки) / ред. кол. серії: В. Мільчев, В. Мороко, Р. Молдавський, С. Білівненко, О. Штейнле, В. Лініков, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет Історичний факультет, Запорізька обласна державна адміністрація Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Запорізьке відділення. Вип. 3. Київ, 2017. 200 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 років) / ред. кол. серії: В. Морочко, С. Білівненко, Вал. Мороко, О. Штейнля, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет історичний факультет, Запорізька обласна державна адміністрація Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Запорізьке відділення. Вип. 4. Київ : К.І.С., 2018. 384 с.; Усна історія російсько-української війни (2014 – 2016 роки) / ред. кол. Серії : Вл. Мороко, С. Білівненко, О. Штейнля, М. Павленко; Український інститут національної пам’яті, Запорізький національний університет історичний факультет, Запорізька обласна державна адміністрація Департамент культури, туризму, національностей та релігій, Запорізьке наукове товариство ім. Я. П. Новицького Громадська комісія з історії російсько-української війни. Вип. 5. Київ : К.І.С., 2019. 432 с.

видати окремою збіркою матеріали у вигляді книги або альбому: “Ми хочемо, щоб ця публікація стала важливим документом, який засвідчує досвід і виклики, з якими стикаються мільйони людей, змушених покинути свої домівки та організувати своє життя заново. Кожна історія, яку ми отримуємо, унікальна. Це історія про витривалість, надію та мужність”. Результатом літературного конкурсу, оголошеного Товариством жінок в Центрі (куявсько-поморське відділення) стала книга “Рік у Польщі” (2023), де опубліковано свідчення 12 українок. Результатом дослідницьких пошуків стали численні вітчизняні публікації усноісторичних досліджень²¹.

Варто звернути увагу на особливість сучасного етапу усноісторичних студій – значна частина спогадів, публіцистичних творів, усних свідчень вже оприлюднена і перебуває у вільному доступі передовсім на електронних ресурсах.

Усноісторичні джерела стають важливим елементом наукових студій. Як приклад згадаємо монографію “Війна Путіна проти України”²², де усноісторичні джерела, що їх автор зібрав під час мандрівок півднем й сходом України, передовсім зонами бойових дій, зайняли належне їм місце. Або дослідження Олександри Баронь та Агнешки Громковської-Мелосік “Українські воєнні біженки. Самоусвідомлення, травма, надія”²³.

Надважливо розуміти, що усні джерела (особливо записані невдовзі після пережитих подій) мають декілька важливих характеристик. Передовсім маємо справу із фіксацією усної історії незавершеного минулого (російсько-українська війна триває), що неминуче впливає на об’єктивність. До того ж, усноісторичні тексти не стільки передають інформацію про минуле, скільки відображають його значення у житті респондента, а отже, в усноісторичному наративі буде відчутним вплив і об’єктивних, і суб’єктивних факторів. Усна історія дає підґрунтя насамперед для осмислення подій у майбутньому.

Інтерв’ю свідків військових дій, біженців, учасників та внутрішньо переміщених осіб відрізняється від звичайного запису споминів. Оксана Кісь виділяє такі основні проблемні моменти у роботі зі свідченнями як усноісторичними джерелами (на прикладі інтерв’ювання учасників АТО):

---

²¹ Спогади про сучасне: інтерв’ю під час російсько-української війни / упоряд. Юрій Волошин, Валентина Люля, Зденка Вагнерова, Прага, 2022. 334 с.; Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX – XXI століть : зб. наук. пр. / за ред. І. Грінченко. Київ : ТОВ “АРТ КНИГА”, 2021. 352 с. та ін.

²² Kuzio T. Putin’s War Against Ukraine. North Charleston : Create Space Independent Publishing Platform, 2017.

²³ Baroń A., Gromkowska-Melosik A. Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja. Kraków : Oficyna Wydawnicza “Impuls”, 2022. 269 s.

- ✓ драматичні події на Майдані та досвід АТО змушують звернути особливу увагу на психологічні аспекти роботи усних істориків, яким доводиться мати справу з людьми, що переживають гостру психологічну травму, перебувають в умовах збройного протистояння, зазнали особистих втрат, стали жертвами насильства тощо;
- ✓ у сучасних контекстах перед дослідниками постають нові етичні виклики, зумовлені загостренням політичних конфліктів в українському суспільстві, соціально-економічної кризи і зубожіння тощо. Дослідникам доводиться виробляти додаткові прийоми і заходи, які допомагають “не зашкодити” ані респондентом, ані досліджуваним спільнотам, ані власне самому дослідникові. Збереження психічного здоров’я дослідників та зменшення ризиків “професійного вигорання” стають актуальними темами порядку денного;
- ✓ на перший план також виходять (раніше недооцінене) юридично-правові аспекти практики усної історії: у зв’язку з набуттям чинності Закону України “Про захист персональних даних” підвищуються вимоги до належного документального супроводу проєктів, дотримання відповідних норм зберігання і особистих свідчень пошуку ефективних механізмів їх архівування., удоступнення і використання²⁴.

2. Жіночі досвіди війни

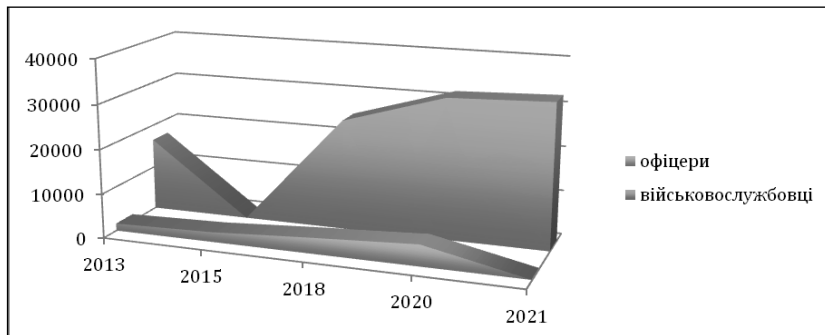
Вихідним пунктом треба уважати, що приватні історії та досвіди війни є вкрай різними, іноді – навіть діаметрально протилежними. Однак лише їх сукупність може створити цілісну картинку. Йдеться не лише про відмінності соціальні, регіональні, за статтю. Російсько-українська війна поставила питання не лише про роль жінки в українському суспільстві, а й про можливість кар’єрного зростання.

Трішки статистики. У 2014 р., себто на початок російсько-української війни, загальна кількість жінок у ЗСУ становила 49 926, з яких військовослужбовець – 16 557. За даними Кадрового центру Збройних Сил України до повномасштабного вторгнення Росії на початок 2021 р. було зафіксовано бл. 57 тис. жінок., а на кінець 2021 р. кількість жінок-військовослужбовиць ЗСУ становила 32 569 (себто їх сьома частина)²⁵. А це – 22, 8 %. Нині говорять про приблизно 40 % жінок у ЗСУ, але на правду

²⁴ Кісь О. Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу. URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-vikliki-chasu>

²⁵ Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України – нові дані Кадрового центру. Армія Inform, 04.12.2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovcziv-sluzhat-uzbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentru/>

їхня кількість може бути набагато більшою. Але й без того – це більше, ніж у країнах НАТО (США – 17 %, Німеччина – 12 %, Великобританія – 11 %, Естонія – 10 %, Данія – 8 %, Польща – 7,5 %). Від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну кількість жінок, які стали на захист, зросла до 62 062, з яких – 43 479 військовослужбовиці (станом на жовтень 2023 р. за даними Кадрового центру ЗСУ). Від початку російсько-української війни 13 487 особи отримали статус учасниць бойових дій, 302 були відзначені державними нагородами, а 9 – загинули у бойовій обстановці.

Інший вимір статистики – біженство. У результаті збройної агресії з боку Росії значна частина населення перетворилася або на внутрішньо переміщених осіб, шукаючи безпечніші місця на території України. На травень 2022 р. тікаючи від війни понад 7 мільйонів стали внутрішньо переміщеними особами, а згідно з оцінками МОМ, на 25 вересня 2023 р. їх налічується 3,7 млн²⁶. Лише станом на 3 березня 2022 р. через тиждень після початку широкомасштабного вторгнення, понад 1 мільйонів біженців (2, 3 % населення України) були змушені переміститися до сусідніх країн. За підрахунками Управління Верховного комісара ООН у правах біженців, на 23 квітня 2022 р. з України виїхали понад 5, 1 мільйона осіб, зокрема близько 2,9 – до Польщі, 774 тис. – до Румунії, 490 тис. – до Словаччини. Як свідчать опитування, вибір країни обумовлено передовсім наявністю в ній родичів або знайомих (48 %) а також близькістю до Батьківщини²⁷.

²⁶ Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 14. Жовтень 2023 р. URL: https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya-0?fbclid=IwAR29EtRfzizyV3oGZ2jVZRgGC9cW0D3XSSkma-wbgrp56ZGJLdi_nVt0ZUrY

²⁷ Displacement patterns, needs and intentions survey / IOM Slovakia. URL: <https://dtm.iom.int/reports/slovakia-displacement-surveys-refugees-ukraine-and-tcn-round-03-09-march-22-may-2022>

Чому ми звернули на це увагу? Сухі статистичні дані увиразнюють глибину соціальних зсувів, спричинених війною і дозволяють визначити їх значимість та напрями дослідницьких пошуків їх вивчення.

3. Особливості усноісторичних свідчень різних категорій жінок

Перед дослідниками усної історії, етнографами, антропологами та загалом вченими постало завдання збору свідчень. Вони розуміли, що важливо зібрати й опрацювати свідчення представників усіх можливих соціальних груп українців, адже спомини про одну й ту ж подію можуть кардинально різнитися, з огляду на їх суб'єктивність.

Водночас варто нагадати думку Світлани Алексієвич: “Все, що нам відомо про війну, ми знаємо з “чоловічого голосу”. Ми всі в полоні “чоловічих” уявлень ми всі в полоні “чоловічих” уявлень і “чоловічих” відчуттів війни. “Чоловічих” слів. А жінки мовчать. Ніхто ж, окрім мене, не розпитував мою бабусю. Мою маму. Мовчать навіть ті, хто був на фронті. Якщо раптом починають згадувати, то розповідають не “жіночу” війну, а “чоловічу”. Жіночі розповіді інші та про інше. У “жіночій” війни свої барви”, свої запахи, своє світло та свій простір почуттів. Свої слова”²⁸.

Не секрет, що на жіночі історії впливають особливості жіночої пам'яті. Уже аксіоматичним стало твердження, що жінки часто-густо пам'ятають минуле інакше, ніж чоловіки. Так, Гвендолін Еттер-Льюїс виокремила такі особливості, як “применшення”, “уникнення позиції першої особи”, “рідше згадування особистих досягнень”²⁹.

Безсумнівно, жіночі історії треба аналізувати у зв'язку із врахуванням соціального статусу та соціальної ролі оповідачки. Від цього залежить мова жіночих текстів та ступінь впливів зовнішніх факторів. Дослідники узалежнюють трансформацію пам'яті в жіночих історіях – у тих соціальних групах, які менше інших причетні до політики чи творчості, а заклопотані буденними клопатами утримання родини чи заробітку грошей, цей процес повільніший; вони краще зберігають індивідуальну пам'ять, засновану на власному досвіді.

Анастасія Кілар виокремила такі ролі: 1) жінка-воїн; 2) жінка-берегиня; 3) жінка-медик; 4) жінка-волонтер³⁰. І всі вони по-різному будуть відчувати війну.

---

²⁸ Алексієвич С. У війни не жіноче обличчя / пер. з рос. В. Рафєєнка. Харків : Vivat, 2016. С. 10.

²⁹ Etter-Lewis G. Standing up and speaking out: African American women's narrative legacy. *Sage Journals* (London, Newlury Park and New Delhi). 1991. Issue 4. Vol. 2. P. 424 – 437.

³⁰ Кілар А. Зміна уявлень про роль жінки російсько-українській війні 2014–2022 рр. *Народознавчі зошити*. 2022. № 5. С. 1013 – 1040.

Усні свідчення жінок-фронтвинок виступають і допоміжними при реконструкції воєнної історії, і цінним самостійним джерелом, яке назавжди фіксує голоси безпосередніх учасників війни. Використання “моделі усної історії жінок” піднімає питання, які повинні бути вивчені ширше: про харчування і способи лікування дітей у екстремальних умовах, про способи адаптації до умов воєнного часу й виживання, про ролі переорієнтації жінок.

Усноісторичні інтерв'ю увиразнюють і виокремлюють особливості сприйняття реалій російсько-української війни жінками. Якнайкраще формулює це такий текст: “коли Батьківщині загрожує небезпека, а її народу неволя, то кожен має стати на її захист. І не важливо, хто ти – чоловік чи жінка. ... Коли настає час воїнів, стать втрачає своє значення [...] І хоч говорять, що війна – це не жіноча справа і жінка має народжувати, а не вбивати, місце жінки – поруч з її чоловіком. Якщо чоловік іде захищати свою державу, то жінка має його підтримати. *Істинна природа української жінки ніколи не дозволить ображати свою родину і країну.* Українська жінка не буде ховатися чи відмовчуватися. Вона буде поруч із захисником на Майдані, як лікар чи волонтер. На передовій як парамедик чи снайпер, кухар чи журналіст”³¹.

У книзі “Дівчата зрізають коси” прикметою є історія Олени Білозерської. Розмірковуючи про мотивацію піти на фронт, героїня стверджує, що не розглядала навіть іншого варіанту, аніж як піти на війну, оскільки була членом структур УНА-УНСО, роками була учасницею вишколів. Інше рішення могло сприйнятися як знак того, що вона злякалася, а “жінці важко добитися у командирів, щоб її брали на бойові виходи разом із чоловіками. Раз покажеш слабкість – і все”³².

Досить чітко мотивацію українських жінок сформулювала в інтерв'ю британському “The Times” маркетингогиня і матір трьох дітей Маріанна Жагло: “Як мати я не хочу, аби мої діти успадкували проблеми України. Не хочу, аби їм дісталися нинішні загрози. Краще я з цим розберуся зараз”.

Так чи інак, для жінок, які прийняли для себе рішення піти на військову службу, немаловажними були особисті мотиви. Ярослава Чорногуз, яка служить за контрактом у лавах ЗСУ як бойовий медик згадувала, що пішла до війська частково через те, що довго хотіла це зробити: “Але я тоді не могла піти, тому що я народила дитину якраз у той день, коли це почалось 14 квітня 2014 року. У 20-му році в січні так вийшло, що близька мені людина, мій хлопець, який служив у восьмому

---

³¹ Бура О., Красовицький О. Хроніки війни. 2014 – 2020 : у 3-х т. Т. 2: Від першого до другого “Мінська”. Харків: “Фоліо”, 2020. С. 450 – 451.

³² Подобна Є. Дівчата зрізають коси. Книга спогадів. Київ : Люта справа, 2018. С. 30.

батальйоні 10 бригади ЗСУ, загинув на позиції, і я вирішила все-таки піти на контракт у пам'ять про нього”³³.

Усноісторичні свідчення підтверджують природне хвилювання жінок за свою родину, за дітей. Однакова мотивація спонукала жінок до протилежних рішень. Показово звучать слова регіонально представника УЖК, засновниці ГО Об'єднання ромських жінок Голос Ромні Анжеліки Белової: “24 лютого було дуже важко, боляче залишати рідне місто, власну оселю та їхати у невідомість, але я розуміла, що моя безпека та безпека моєї родини найважливіше”³⁴. Своєю чергою, інша українка з подібних міркувань прийняла протилежне рішення: “Я повернулася в небезпечну зону з дітьми. Можливо я вчинила неправильно, але мені треба дбати про своїх дітей, і мої літні батьки, які залишилися вдома, – це мій обов'язок. Крім мене, їх ніхто не догляне. У мене немає вибору”³⁵.

Історії українських жінок утворюють єдину розповідь про вимушений приїзд, показуючи драму прийняття рішень в умовах стресу та невизначености. Це розповіді про порятунок життя у небезпечних умовах, про тугу за тим, що було, про побудову повсякденности (виживання) у новому, чужому для себе та дітей місці, без прямої підтримки родини, друзів, без знання мови, з обмеженнями, пов'язаними з фінансовими ресурсами та про усвідомлення власних сил у подоланні труднощів, з якими вони зіткнулися.

Спогади показують, яким важким було рішення про виїзд: “По щоді Дарії тече сльоза, голос дрижить і вона тихо промовляє: “Боже, я не біженка... я мама, я жінка, я українка, але не біженка...”³⁶.

Галина, до прикладу, згадувала: “У потяг пускали лише одну людину з однією валізою, а у деяких людей було більше, і вони залишали валізи на платформах, і в мене в пам'яті залишилася ця картина, що поїзд їде, а позаду багато валіз. Серед них були як гарні, так і шкіряні, були й різних

---

³³ Історії українок на війні: Як жінки взяли до рук зброю і захищали країну від окупанта. URL: <https://www.mukachevo.net/ua/news/view/3513147>

³⁴ Мельник В. 365 днів любові та сліз: українські жінки розповідають, яким став для них повномасштабної війни. URL: <https://vikna.tv/istorii/interviu/ukrayinski-zhinky-pro-rik-povnomasshtabnoyi-vijny-interviu/>

³⁵ Жінки на війні. Як російське вторгнення в Україну наражає на небезпеку жінок. URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rcrct=j&sa=U&url=https://eurasia.amnesty.org/2023/03/08/zhinki-ta-vijna-yak-rosijske-vtorgnennya-v-ukra%25D1%2597nu-narazha%25D1%2594-na-nebezpeku-zhinok/&ved=2ahUKEwjE7rqY_ISCAxUKIcUKHRO2DAcQFnoECAkQAg&usg=AOvVaw3TbO15WmVECBso8H8k4kQS

³⁶ “Я мама, я жінка, я українка, але не біженка”. Історія повернення миколаївчанки з Єгипту. URL: <https://evacuation.city/articles/295923/ya-mama-ya-zhinka-ya-ukrainka-ale-ne-bizhenka-istoriya-evakuacii-mikolaiivchanki-do-yegiptu>

кольорів. І тоді я подумала, що ти маєш, що можна втекти навіть з однією валізою, але мати життя, врятувати життя”³⁷.

Червоною ниткою в інтерв’ю біженок виступає ностальгія за рідною домівкою. “При всьому прекрасному ставленні до нас у Польщі, я все одно хочу додому. Там мені складно, бо все – не моє, я народилася в Україні, я дуже домашня і неймовірно хочу бути вдома. Хочу дихати своїм повітрям і хочу допомагати. Працювати там просто не могла, дивилася новини, не спала ночами. Не могла вивчати польську, нічого робити не могла, просто не працює мозок. Мені здається, що маю бути тут. Я зараз залишила доньку у бабусі, в Приморську, і приїхала до Одеси. Ось піду на благодійний концерт. В мене зараз багато ідей щодо того, як допомогти країні, я спілкуюся з друзями, усі волонтерять, і я хочу долучитися до них і робити якісь свої проекти теж.

Водночас під час інтерв’ю жінки зізнаються, що для багатьох із них величезним психологічним мотиватором став фактор конкретної корисної справи, яку вони здійснюють, насамперед, для воїнів і тих, хто безпосередньо відчув на собі весь жах війни. Визначальними для себе жінки вважають допомогу військовим, переселенцем, організацію реабілітації дітей, які пережили окупацію та бомбардування, опіка над особами похилого віку та немічними, багато іншого.

Саме усноісторичні дослідження дозволяють історикам, психологам, соціологам виявити усю багатогранність викликів війни і (не)готовність жіноцтва до викликів з нею пов’язаних: “Це дуже важко. Я залишилася наодинці з трьома дітьми. Ніхто не вірив, що розпочнеться війна. Це був шок, і було страшно. Навколо йшли запеклі бої, і ми все це чули. Російські військові літаки літали так низько, що було видно очі пілотів, – і це дуже сильно позначилося на дітях”³⁸.

Окремо варто звернути увагу на ще одну обставину. Міграція жінок має ще один вимір – депортацію на територію РФ, примусове (силоміць, під погрозами) чи вимушене (коли люди погоджуються їхати куди завгодно з відчаєм і безвиході) вивезення громадян України. Як слушно вказувала Оксана Кісь, важливо буде описати й проаналізувати те, що відбувається з цими жінками, подібно як дослідники / дослідниці вивчають історію примусової праці в нацистській Німеччині³⁹. І як показує аналіз уже проведених інтерв’ю, що довше українці перебували

³⁷ Baroń A., Gromkowska-Melosik A. *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*. Kraków: Oficyna Wydawnicza “Impuls”, 2022. S. 8.

³⁸ Жінки та війна. Як російське вторгнення в Україну наражає на небезпеку жінок. URL: <https://eurasia.amnesty.org/2023/03/08/zhinki-ta-vijna-yak-rosijske-vtorgnennya-v-ukra%D1%97nu-narazha%D1%94-na-nebezpeku-zhinok/>

³⁹ Панельна дискусія “Війна Росії проти України 2014 – 2022 рр.: історична ретроспектива і спроби наукової рефлексії” (19 – 20 травня 2022 р.). *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 42.

на окупованих територіях або в депортації в Росії, то складніше їх умовити надати свідчення. Багатьом з них росіяни втлумачити, що обов'язково знайдуть їх та покарають, якщо людина бодай щось розповість; і як наслідок – вони бояться говорити про пережите і мовчать. Тому документувати спогади людей, які пройшли фільтрацію чи окупацію, важливо максимально безпечно для них. Заради безпеки іноді спогади анонімізують – не оприлюднюють дані очевидця. Нерідко свідкам воєнних злочинів емоційно важко говорити про пережите.

Незалежно від того, яке місце зайняли жінки з початком російсько-української війни, їх об'єднує зміна пріоритетів. “За цей рік відбулася переосмислення цінностей: що дійсно важливо – залишилось, щось автоматично зникло. Відбулась глибока ініціація, яка підкріплена не просто національною приналежністю, а глибоким змістом та усвідомленням – хто я і де я хочу бути”⁴⁰.

Звернемо увагу, що катаклізми сучасності витягують із глибин пам'яті події минулого. Трагедія спільної історії: лютий 1943 року, на Волині, яка опинилась під німецькою окупацією, починається хвиля насильства проти польського населення. До серпня внаслідок розправ, вчинених українськими націоналістами, загинули до 100 тисяч поляків. Рівно через 80 років Польща стала країною, яка, попри темні сторінки спільної історії, прийняла чи не найбільше українських біженців від війни. Варшав'яни Беата та Кароль Попко віддали біженцям одну з кімнат у своєму помешканні, де вони проживають зі своєю маленькою донечкою. “Я хотів би знати, що сказала б моя бабуся, якби була жива”, – каже тридцяти дворічний Кароль: “Вона пережила волинську різанину, і все моє дитинство я слухав її розповіді про звірства українців”⁴¹.

Не менш симптоматично виглядають інші паралелі. Прикметно, що учасниці російсько-української війни часто-густо для структурування свого досвіду звертаються до історії Другої світової війни. Але ще вражаючіше виглядають спогади тих жінок, які пережили й Другу світову, й російсько-українську війни. Ірина, 88 років, із Одеси промовила симптоматичні слова: “Не думала, що це повториться. Росіяни були нашими людьми, усі мешкали у одній державі. Моя донька вийшла заміж за росіянина, я лишень тишилася. Усі родини були “мішаними”. Покажіть мені, хто не має рідних у Росії. Усі мають. Виявляється, що брат атакує брата і ніхто не знає, що буде на ранок. Якщо Бог дасть повернуса додому

---

⁴⁰ 365 днів любові та сліз: українські жінки розповідають, яким став для них рік повномасштабної війни. URL: <https://vikna.tv/istorii/interviu/ukrayinski-zhinky-pro-rik-povnomasshtabnoyi-vijny-intervyu/>

⁴¹ Серадзька М. Польща: солідарність з біженцями з України, страх перед РФ. URL: <https://www.dw.com/uk/polsa-i-rik-vijni-v-ukraini-solidarnist-z-bizencami-strah-pered-rosieiu/a-64845055>

і там помру”⁴². Не менш вражаюче звучать слова Ніни із Миколаєва, 81 року: “Це сумна старість. Не вистачає, що мої брати померли, а мій син загинув у автоаварії, то нині ще й *чергова* війна. Народилася у перший рік Другої світової війни, а нині маю померти? Хочу лишень спокою, тиші. Хочу просто сидіти і дивитися у вікно. Перед нашим домом ріс чудовий клен. Дивилася на нього впродовж днів. Не уміщається у мене в голові, що ті люди воюють проти нас. Тиск зростає, але я не можу з цим погодитися. Але й надали у мені більше надії, ніж розпачу. Молоді люди повинні щасливо жити і у спокої – не лише моя донька, не лише українці. Усі та усюди”⁴³.

Наразі російсько-українська війна є найбільш задокументованим сучасним військовим конфліктом, проте процес збирання і обробки свідчень стикається з низкою проблем і етичних викликів. Записані усні історії, як правило, різні не лише за тематикою, а й за мовою, емоційною насиченістю, загальною тривалістю й деталями відтворених подій. Під час опрацювання усної історичної матеріалів й їх представлення в онлайн-архіві дослідники намагаються уникати або хоча б мінімізувати практику купірування і редагування тексту, рівно ж як і певної ідеологічної однобічності у доборі й презентації усної історії.

ВИСНОВКИ

Навіть нині, коли російсько-українську війну ще не завершено, видається можливим і навіть необхідним, збирати, аналізувати та робити надбанням публічності досвід. Прив’яжемося до міркування Юлії Скубицької, яка у одному із своїх викладів ствердила, що усна історія унаочнює спільність і ран, і горя, попри можливу різницю досвідів; усна історія –це про повернення собі голосу, права бути присутнім, почутим, прийнятим у ситуації, коли старий світ разом з його сенсами і зв’язками видається зруйнованим, а новий ще належить уявити.

Через специфіку своїх гендерно-обумовлених соціальних ролей і статусів жінки інакше, ніж чоловіки, досвідчили поворотні моменти всесвітньої історії. Ключові політичні події й соціально-економічні перетворення інакше вплинули на життя жінок, ніж на життя чоловіків. Якщо ми хочемо вивчати історію людства загалом, врахування особливостей жіночого досвіду вимагає переглянути усталені оцінки різних історичних подій.

Усна історія демонструє значно складнішу палітру особистісних наративів, які стосуються радше повсякденних практик виживання під час війни, аніж перманентної боротьби з ворогом, до яких ми звикли з

---

⁴² Stroitelev Sergey. Przeżyli II światową, teraz uciekli z Ukrainy. Poruszające wspomnienia seniorów. URL: <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/>

⁴³ Там само.

історичних книг та підручників. В особисті розповіді часто вилітаються і політизовані наративи про війну, однак вони значно складніші і менш однозначні. Історії конкретних жінок сприяють гуманізації, допомагають донести певні посили у публічний простір не лише в Україні, а й закордону⁴⁴.

АНОТАЦІЯ

Від 2014 р. українське суспільство вкотре опинилося перед викликами війни, які лише увиразнилася набули вражаючих масштабів після 24 лютого 2022 р. Російсько-українська війна вкотре поставила питання виживання української нації та загострила проблему гендерних ролей у сучасному світі. Водночас вона виявила особливості війни у інформаційному світі. Агресію Росії проти України треба вважати найзадокументованішою війною на сьогодні. Серед інших джерел, які нині функціонують у публічному просторі й займають особливе місце, доцільно назвати усноісторичні свідчення. Аналіз спогадів очевидців, які від початку почали збирати різноманітні українські та зарубіжні інституції, уможливив виокремити їх відмінності, залежно від соціальної групи. Аксиоматичним є твердження про відмінності спогадів про ті самі події чоловіків і жінок. Однак навіть досвід та свідчення жінок мають суттєві відмінності, які важливо враховувати і під час інтерв'ювання, і при використанні у академічних та публіцистичних текстах.

ABSTRACT

Since 2014, Ukrainian society has once again faced the challenges of war, which only became more pronounced and took on an impressive scale after 24 February 2022. The Russian-Ukrainian war has once again raised the question of the survival of the Ukrainian nation and exacerbated the problem of gender roles in the modern world. At the same time, it has revealed the peculiarities of war in the information world. Russia's aggression against Ukraine should be considered the most documented war to date. Among other sources that are currently functioning in the public space and occupy a special place, it is advisable to mention oral history testimonies. The analysis of eyewitness accounts, which were initially collected by various Ukrainian and foreign institutions, made it possible to identify their differences depending on the social group. It is axiomatic that men and women have different memories of the same events. However, even the experiences and testimonies of women have significant differences that should be taken into account both during interviews and when used in academic and journalistic texts.

---

⁴⁴ Волобуєва А., Головач А. Жінка на передовій: осмислення проблеми в українській та зарубіжній пресі. *Образ*. 2016. Вип. 2 (20). С. 87 – 97.

ЛІТЕРАТУРА

1. Baroń A., Gromkowska-Melosik A. *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*. Kraków : Oficyna Wydawnicza "Impuls", 2022.
2. Łukianow-Tukalo M. *Uchodźczynie z Ukrainy : Historie mówione. Prowincja (Sztum.)*. 2022. Nr 4. S. 131 – 135.
3. *The Russian-Ukrainian war (2014 – 2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. 1436 p.
4. Василенко Н. Гендерні аспекти адаптації внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 203 – 207.
5. *Війна без правил: гендернообумовлене насильство, пов'язане зі збройним конфліктом на сході України* / авт. кол.: А. Альохін, С. Кириченко, А. Кориневич, М. Крона, О. Лазоренко, Хельгі Немо; Громадська організація "Східноукраїнський центр Громадських ініціатив". Київ, 2017. 216 с.
6. Годжал С., Матвійчук Н. Усноісторичне свідчення та спомини як джерело за вивчення російсько-української війни: методологічні та правові засади. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Історичні науки"*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 104 – 113.
7. Грабовська І. Жіноче "обличчя" війни України проти російського агресора. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. С. 29 – 34.
8. Грицюк В. Військова служба жінок крізь призму гендерної політики. *Старожитності Лукомор'я*. 2022. № 3 (12). С. 83 – 88.
9. Калагін Ю., Шанідзе О. Гендерний аналіз соціальних практик українських біженців 2022 року. *Грані*. 2023. Т. 26. № 3. С. 62 – 68.
10. Мальярчук Н. Т. Внутрішньо переміщені особи в Україні: гендерний вимір. *International scientific conference "Scholarly disputes in philosophy, sociology political science, and history amidst, globalization and digitalization: conference proceedings (December 28 – 29, 2021. Venice, Italy)*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2021. P. 140 – 144.
11. Орлова Т. В. Гендерні аспекти російської агресії проти України. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 1 (3). С. 158 – 165.
12. Подобна Є. *Дівчата зрізають коси*. Книга спогадів. Київ : Люта справа, 2018.
13. Синявська О. Ю., Тимченко Н. С., Тимошенко Л. В. Щодо захисту прав жінок військовослужбовиць в умовах російсько-української війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 38. С. 109 – 115.

14. Сягіна В. Ярошенко В. Роль жінки під час російсько-української війни. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів інформаційно-просвітницького форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 345 – 347.

15. Тінін Д. Г. Деякі аспекти гендерної рівності у воєнний час: як війна змінює роль жінок у суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Серія Право. Вип. 80: ч. 2. С. 432–437.

16. Храбан Т. Є., Самойленко К. О. Висвітлення образів військовослужбовиць в українських медіа в період російсько-української війни. *Український соціум*. 2023. № 2 (85). С. 145 – 167.

17. Шила А. Жінка війни: оповідання. 3-тє вид., доп. Харків : Фоліо, 2019. 400 с.

Information about the author:

Kalishchuk O. M.

Doctor hab. (History), Professor, Professor of Department of Ukraine's History and Archeology , Lesya Ukrainka Volyn National University, 24 Shopena Str., Lutsk Ukraine, code 43000 (kalishchuk.oxana@vnu.edu.ua)

Каліщук О. М.

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки, вул, Шопена, 24, м. Луцьк, Україна, 43000 (kalishchuk.oxana@vnu.edu.ua)